

НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ -
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
СЕКЦИЯ ПО НУМИЗМАТИКА И ЕПИГРАФИКА

Мирослава Добромирова Доткова

Докторант на самостоятелна подготовка

**Архитектурни паметници, представени върху
монетите на градските управи в Тракия и Долна
Мизия I-III в. сл. Хр.**

Автореферат

На дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

РЕЦЕНЗЕНТИ

ЧЛЕН-КОР. ПРОФ. ДИН ЙОРДАНКА ЮРУКОВА
ПРОФ. ДИН ИВАН КАРАЙОТОВ

София 2011

Дисертационният труд се състои от въведение, историография, шест глави, заключение, списък на използваната литература, каталог (316 каталожни номера), 4 таблици и 19 табла с илюстрации – общо 311 страници.

Въведение

В уводната част са формулирани основните цели на изследването, определени са териториалните и хронологически параметри.

Настоящото изследване е посветено на изображенията на архитектурни паметници върху монети на градските управи, които заемат съществена част от всички видове изображения, представяни върху градските емисии. Териториално трудът обхваща монетарниците в провинция Тракия, като са включени и двете големи монетарници на север от Хемус – Никополис ад Иструм и Марцианопол, които от времето на Септимий Север преминават в административно отношение към провинция Долна Мизия.

Темата за представяне на архитектурните паметници върху монетите на градските управи в провинциите Тракия и Долна Мизия досега не е била предмет на самостоятелно изследване. Въпреки че има много отделни публикации върху архитектурни паметници от римския период, представени върху монетите на градските управи, цялостно проучване върху тази тема не е извършено.

Представеният труд е опит да се изследват и обобщят всички известни досега изображения, отнасящи се до паметниците на архитектурата върху провинциалното монетосечене, както и данните, свързани с тях в периода II-III в. на посочените територии. Голямото разнообразие от архитектурни паметници е разделено в няколко основни групи:

1. Култови постройки – храмове, светилища, нимфейони.
2. Укрепителни съоръжения – порти, кули, крепостни стени
3. Триумфални арки.
4. Обществени сгради.
5. Изглед на целия град или на част от него.
6. Други – пристанища, фарове, мостове, фонтани, акведукти, чешми.

Основна цел на изследването е тяхното цялостно систематизиране и типологизиране, за да се проследят определени закономерности и настъпващите хронологични промени.

Глава II – Изображения на култови постройки

Тази глава представлява основна част от дисертационния труд и като обем, и като акцент на работата. В нея са разгледани и класифицирани изображенията на различните храмове не само като архитектурни типове, но и в зависимост от това на кое божество са посветени.

Най-често изобразяваните от всички видове архитектурни паметници, срещащи се върху монетите на градските управи, са храмовете и светилищата. В процентно съотношение те заемат над 2/3 от архитектурните изображения. Доминирането на представяне на храмове със статуи на богове върху реверса на монетите показва, че религиозните култове са били ключов елемент от градската идентичност.

В градовете в провинциите Тракия и Долна Мизия почти няма монетарница, в чиято иконография присъстват паметници, свързани с архитектурата, без изображения на храмови постройки. Най-ранните изображения на култови постройки се появяват по времето на Антонините - върху монети на Антонин Пий сечени в Пауталия, Топир и Аполония Понтика.

В хронологично отношение най-късните изображения на култови сгради върху монети на градските управи в Тракия и Долна Мизия са от времето на Галиен (253-268) върху монети на Сердика и Перинт. Но като цяло най-късните многобройни изображения на култови постройки, които се срещат върху монети на повечето от градовете в тези провинции, са от времето на Гордиан III (238-244). Изображенията на храмове върху монетите на по-късните императори имат спорадичен характер.

В преобладаващата част от случаите, върху монетите се изобразява предната фасада на сградата. Това се дължи на факта, че основната характерна черта на храмовете, строени през римската епоха, е техният фронтален характер.

Трудността да се направи разпознаваем отделния храм, изобразен върху малката повърхност на монетата, е била преодолявана чрез изображението в пространството между колоните на култовата статуя на божеството, на което е посветен. При сравняване съотношението между размерите на храма и статуята се вижда, че размерите на статуята са уголемени с цел да се подчертае нейната значимост. Предимствата, които носи този начин на представяне на култовите сгради, са очевидни и затова той става стандартен при изобразяването на храмове в градското монетосечене.

Начинът, по който се изобразяват колоните на предната фасада, има съществено значение, защото голямото мнозинство от представените върху монети храмове са показани изцяло фронтално. Броят на колоните има голямо значение при определянето на типа храм, изобразен върху монети, тъй като това е един от основните образувачи признаци. Колоните са вертикален конструктивен елемент с кръгло сечение. Те са главната и основна носеща част на ордера, който пренася натоварванията от конструкцията над тях към конструктивните елементи под тях. Те са сред най-открояващите се черти на изобразените култови постройки.

Според броя на колоните на предната фасада храмовете биват следните архитектурни типове – дистилен, тетрастилен, хексастилен, октастилен и др.

Като цяло градовете с по-богат иконографски репертоар в монетосеченето представят и повече архитектурни типове при изобразяването на култови постройки:

Августа Траяна – дистилен; тетрастилен, храм в $\frac{3}{4}$ профил

Анхиало – тетрастилен

Аполония – тетрастилен

Бизия - дистилен

Деултум – дистилен, тетрастилен, хексастилен, храм в $\frac{3}{4}$ профил

Маронея - хексастилен

Марцианопол – тетрастилен

Месамбрия – тетрастилен

Никополис ад Иструм – тетрастилен, храм в $\frac{3}{4}$ профил

Пауталия – дистилен, тетрастилен, храм в $\frac{3}{4}$ профил

Перинт – хексастилен, октастилен, храм в $\frac{3}{4}$ профил

Сердика – дистилен, тетрастилен, с кръгъл план

Топир – тетрастилен, с кръгъл план

Филипопол – дистилен, тетрастилен, октастилен

Хадрианопол – дистилен, тетрастилен, храм в $\frac{3}{4}$ профил

При монетите на градовете в Тракия и Долна Мизия преобладава изображението на един основен тип – тетрастилният храм с много варианти в изобразените детайли. Култовите постройки върху монети от времето на Антонините са основно от един тип – тетрастилни храмове, останалите видове като хекса и октастилни храмове, храмове в $\frac{3}{4}$ профил или върху висок подиум се появяват по времето на Северите.

В много случаи се изобразяват с подробности различни архитектурни детайли, които характеризират постройката. В зависимост от типа колони и капители храмовете

са изпълнени в коринтски, йонийски и дорийски ордер. Колоните, освен носеща, изпълняват и декоративна функция. Макар в повечето случаи телата им да са изобразявани монолитни, съществуват случаи, и те не са изключения, когато колоните са представяни украсени със спираловидни канелюри.

Над телата на колоните се представят и горните им части капителите. Това са архитектурните детайли, които осъществяват пряката връзка между носещите елементи на антаблемана и вертикалните подпори. Капителите са най-характерната част от колоните, която определя вида на ордера от декоративна гледна точка. Те са носители на основни декоративни белези и именно по тях най-често се идентифицират и разграничават архитектурните редове. Оформянето на капитела зависи от вида на архитектурния ред. Различните видове ордери върху монетите се различават главно по начина на представяне на капителите. При техните монетни изображения характерна особеност е редуцирането на броя на съставните им части в композицията и нейното опростяване. Като количествено съотношение при изобразяваните капители по-често се срещат коринтските.

Над капителите се представя антаблеманът – носената от колоните част от ордерната конструкция. Антаблеманът на античните сгради се състои от три основни елемента – архитрав, фриз и корниз. Архитравът представлява монолитна каменна греда, която лежи най-отдолу и е главният конструктивен елемент от антаблемана. Разчленена е на две или три фасции, не се украсява и в монетните изображения обикновено се представя чрез една хоризонтална черта. Над архитрава е разположен фризът, средната хоризонтална част на антаблемана. В редица случаи архитравът и фризът са представени върху монетите чрез една дебела черта, без да бъдат отделени.

Третият елемент в антаблеманните конструкции е корнизът – най-горната част на антаблемана, увенчаваща сградата. Основната роля на корниза е да предпазва цялата фасадна конструкция от неблагоприятни атмосферни влияния.

Върху монетните изображения почти винаги се представя и фронтонът на храмовете. Фронтонът е характерен елемент за силуета на античния храм, център и завършек на фасадната композиция. Той представлява триъгълна каменна рамка, разположена между корниза на антаблемана и двата корниза по наклона на покрива. Разполага се само по късите страни на двускатните сгради.

Във фронтоната хоризонталният увенчаващ корниз и двата наклонени корниза образуват рамка, в която се намира фронтонният триъгълник – тимпан, който носи голяма част от основната декорация. В центъра на тимпана има гладко поле, върху

което се разполагат различни видове изображения, които имат символичен характер. Въпреки че тимпанът е съществен елемент от фасадата на храмовете и заема централно място в архитектурната композиция, върху монетите неговата декорация обикновено се представя силно стилизирана. Най-често това е щитовиден орнамент, изобразен като кръг с точка в средата. В по-редки случаи може да се различи изображението на кръгъл щит, зад който има напречно поставено копие. Най-многобройни такива изображения се срещат върху монетите на Филипопол – храм на Асклепий върху монети на Септимий Север, храм на Аполон върху монети на Елагабал и октастилен храм върху монети на Корнелия Паула. По-рядко в тимпана се представят и други изображения – орел при храм на Хадес-Серapis върху монети на Августа Траяна; змия с нагънато тяло и изправена глава при храм на Асклепий върху монети на Сердика, Августа Траяна и Паугалия.

Изображенията на храмове върху монетите на градските управи не могат да бъдат приети като абсолютно точно възпроизвеждане на съществуващите сгради. На първо място различията, които се откриват, се отнасят до мястото на статуята, която върху монетите се представя между колоните на предната фасада, но в действителност тя не може да се намира там, тъй като нейното място е във вътрешността на храма.

Друга съществена разлика се забелязва при броя на колоните. Той може да се различава при различните печати, представящи една и съща култова сграда. Храмът на Аполон върху монетите на Августа Траяна от времето на Каракала се изобразява и с две, и с четири колони. Същото се отнася и за храма на Артемида в Хадрианопол отново върху монети на Каракала.

Основната част от изображенията на култови постройки върху монети имат информативен характер. Тяхното главно предназначение е представянето на храмовете на божествата, които са били издигнати в определен град по такъв начин, че да бъдат лесно разпознавани. Чрез представянето на култовите сгради върху градските монети се дават сведения за храмовете на кои божества са се намирали в определен град. Техните изображения върху монети са само един от начините за представяне на култа към определено божество в дадено селище.

Храмовете, представяни върху монетите на градските управи, са свидетелство за доминиращата роля на религията като начин на изразяване на градската идентичност. Изобразени са храмове, посветени на голяма част от популярните през римския период божества. Прави впечатление обаче липсата на изображения на храмове, посветени на Тракийския конник. Това е местно божество, чийто култ е бил много популярен в

Тракия, ако се съди по големия брой оброчни плочки, посветени на него. Не са известни досега монети с изображения на храмове, посветени на Хера, Атина, Арес. Те без съмнение са били обект на култ и липсата на изображения на техни храмове върху автономните монети на всички градове в Тракия и Долна Мизия трудно може да бъде обяснено.

Изображения на храмове на други богове, които също са били почитани - като Афродита, Деметра, Хермес, се срещат инцидентно и то при монетите на определени градове от времето на един император. Такива случаи са изображенията на храма на Афродита върху монети на Гордиан III от Деултум, на Хермес върху монети на Паугалия от времето на Комод, както и храма на Деметра върху монети на Марк Аврелий от Хадрианопол.

Консервативността в областта на култовата архитектура се отразява и върху изображенията на храмовете върху монети. Голяма част от култовите сгради върху монетите на градските управи до определена степен имат условен вид и трудно могат да бъдат използвани като източник за точна реконструкция на някога съществувалите постройки. Най-характерната особеност е тяхната стандартизация и в типа – тетрастил, и в представянето им. Конвенционалността, която съществува в най-голяма степен при образите на храмовете върху градските монетосечения, не се дължи само на факта, че те са просто носители на религиозни послания, а най-вече на художествените представи и културните особености на епохата, която отразяват.

В много градове в Тракия и Долна Мизия като Филипопол, Августа Траяна, Марцианопол храмове не са проучвани археологически и за техния вид може да се съди само по монетните изображения. Въпреки това, имайки предвид консервативността на култовото строителство в сравнение с всички останали видове градежи, както и фактът, че архитектурните детайли в храмовете по-трудно се променят и влияят, много е вероятно действително съществувалите храмове да не са изглеждали много по-различно, отколкото ги представят монетите на градовете, в които те са се намирали.

Дистилни храмове

Дистилните храмове не са много често срещани в иконографския репертоар на градското монетосечение в Тракия. Данни за наличието на този архитектурен тип се получават от монетни емисии на Августа Траяна, Сердика, Паугалия, Деултум,

Анхиало и Хадрианопол. Най-ранните техни изображения върху монети в Тракия са от времето на Комод (180-192). Подобно на останалите типове храмове и дистилните се представят върху монети главно от времето на Северите и са посветени на различни божества.

В повечето случаи композицията е опростена. Изобразява се предната фасада на сградата, която се състои от две колони, между които се вижда статуята на божеството. Над тях е разположен триъгълен фронтон, украсен от двете страни и на върха с акротерии. По този начин са представени храм на Аполон върху монети на Августа Траяна, храм на Артемида от Хадрианопол и храм на Херакъл върху монети на Сердика.

Тетрастилни храмове

Основната част от изображенията на култови сгради върху монетите на градските управи се състои от тетрастилни храмове. В провинциите Тракия и Долна Мизия почти всички градове, върху чиито монети са представени култови паметници, показват храмове с този архитектурен план. Техните изображения заемат над 80 % от представените върху монети храмове. Много малко са градовете в тези провинции, върху чиито монети не се изобразяват тетрастилни храмове. Такъв пример са емисиите на Маронея, при които е налице ограничена иконография по отношение на архитектурните паметници.

Най-ранните изображения на култови сгради върху автономните монети в Тракия и Долна Мизия са на тетрастилни храмове. За първи път изображение на храм от този тип се появява върху монети на Антонин Пий (138-161) от Пауталия и Аполония. През периода на Антонините храмовете, представяни върху монетите на градските управи в Тракия и Долна Мизия (с едно изключение на монета на Комод от Пауталия) са само тетрастилни. Тетрастилен е и най-късно изобразеният храм, върху монети на Сердика, отсечени през управлението на Галиен.

Тетрастилните храмове са най-често срещаният тип не само от култовите сгради, но и от всички представени паметници на архитектурата върху монетите на градските управи в Тракия и Долна Мизия. Те стават устойчив тип не само по честотата на тяхното изобразяване, но и по отношение на развитието в тяхната иконография. Независимо от съществуващите различия в някои архитектурни детайли този вид

храмове запазват непроменен начина си на изображение през II и III в. за разлика от някои други архитектурни паметници като укрепителните съоръжения.

При изображенията на тетрастилните храмове върху монетното поле се представят най-характерните и подробни архитектурни детайли, свързани с култовите сгради, описани в предната глава. Култовите постройки са представени и в коринтски, и в йонийски ордер, като значително преобладава коринтският. Това важи за емисиите на всички градове в двете провинции.

Въпреки представянето на различни архитектурни детайли в множество случаи, същевременно тетрастилните храмове са и храмовете, при чието изображение се наблюдава най-голяма стандартизация и конвенционалност. Приликата им с действително съществувалите сгради вероятно варира в различните случаи и зависи главно от възможностите и намеренията на отделните графори. Но самият факт, че те са най-често срещаният тип архитектурен паметник като монетно изображение, вероятно се дължи и на степента на тяхното разпространение като архитектурен тип в провинциалните градове в Тракия и Долна Мизия.

Редица градове като Анхиало, Месамбрия, Марцианопол, Аполония изобразяват върху монетите си единствено тетрастилни храмове и то в най-разпространената им иконография – представени фронтално.

Тетрастилните храмове, които са най-широко застъпеният тип архитектурен паметник върху монетите на градските управи, са същевременно и универсален тип храм, тъй като техните изображения са свързани с всички божества, персонификации и герои в провинциите. Само в единични, редки случаи при някои градове като Аполония между колоните на тетрастилният храм не е изобразена статуята на божеството, на което е посветен.

Хексастилни и октастилни храмове

Изображенията на този архитектурен тип се срещат в иконографския репертоар само на някои от градовете в Тракия, които представят върху монетите си храмове. Самостоятелно изобразени хексастилни и октастилни храмове се представят върху монети на Перинт, Филипопол и в единични случаи на Мароней и Деултум. Храмовете от този тип се появяват върху автономните монети в Тракия едва по времето на Северите. Изображенията на храмове с шест или осем колони в провинцията

обикновено са свързани с култа към императора, въпреки че в някои случаи те са посветени и на други божества.

Най-многобройни са техните представяния върху монетите на големите градски центрове в Тракия като Перинт и Филипопол. При тези градове те са свързани с императорския култ, тъй като Перинт е столицата на провинцията, а Филипопол - столицата на Κοινων Τρακῶν. При останалите градове техните изображения се срещат върху монети само на един император и са посветени на други божества.

Култовите постройки с по-голям брой колони на предната фасада обикновено се представят върху монети от голям номинал или медалиони. Това е свързано с необходимостта от достатъчно пространство върху монетното ядро, за да се изобразят сгради с по-големи размери и повече детайли.

За първи път изображение на октастилен храм се появява върху монети на Перинт от времето на Септимий Север. Най-късно храмове от този вид, се срещат отново върху монети на Перинт при управлението на Галиен (253-268).

Главната отличителна черта при представянето на тези храмове върху монети е броят на колоните на предната фасада, с които те се изобразяват и в преобладаващия брой случаи липсата на статуя между тях.

Съществуват различни варианти при тяхното изображение. Те могат да бъдат изобразени както самостоятелно – върху монети на Филипопол, Деултум, Перинт, така и представени в група от два храма. Хексастилните и оксастилните храмове много често се представят и като части от сцена, в която участва императорът – върху монети на Филипопол и Перинт.

Храмове с кръгъл план. Храмове върху висок подиум

Храмове с кръгъл план били често срещани в античността и в някои случаи техни изображения се срещат и върху монети. Кръгът в античните култури символизира съвършенството, вселената, вечността, поради което кръглият план е използван и за култови сгради. Конструкцията на храмове от този тип е описана от Витрувий в IV книга, глава VIII, 3. Сградите са от типа моноптер – подредена в кръг колонада върху стилобат. Колоните носят извити греди, които поддържат засводен купол (rotundum rectum). Култовата статуя на божеството стои в отворения център между колоните, което позволява тя да се вижда от всички страни.

На пръв поглед изображенията на тези сгради върху монети са като на обикновените тетрастилни храмове, тъй като се представят с четири колони. Това, което ги различава от тях, е покривът, който е с конична форма. Най-ранното изображение на храм с кръгъл план в провинция Тракия се среща върху монети на Топир от времето на Антонин Пий.

С различна от традиционната иконография са изображенията, когато храмовете се представят върху подиум с голяма височина. Макар и не много често срещани в Тракия, изображенията на подобни храмове се срещат върху монети на Хадрианопол, Августа Траяна и Сердика. Главният отличителен белег на римския храм в сравнение с гръцкия е високият подиум, върху който се намира сградата. Наличието на подиум е най-характерната особеност, по която изображенията на тези храмове се различават от останалите, разположени върху дву или тристъпален стилобат. Всички те са представени върху емисии от времето на Северите и в преобладаващия брой случаи са посветени на Артемида и Аполон.

Обща характерна особеност при изображението върху монети на всички храмове с кръгъл план, независимо дали са върху подиум или не, е липсата на някои от елементите на антаблемана. В повечето случаи се представя архитравът, но никога фризьт и корнизът, характерни за останалите храмове с правоъгълен план. Представя се само покривът с конична или триъгълна форма покрит с вертикални или наклонени под определен ъгъл линии. Формата и начинът на изобразяване на покрива върху монетите са най-сигурните признаци, по които може да се определи формата на храма, над който се намира.

Храмове представени в $\frac{3}{4}$ профил

При изображенията им върху монети в преобладаващия брой случаи култовите постройки се представят фронтално. Но понякога те се изобразяват в $\frac{3}{4}$ профил наляво или надясно. Всички основни типове храмове, според броя на колоните на предната фасада – дистилни, тетрастилни, хексастилни, октастилни, върху автономните монети на градовете в Тракия и Долна Мизия, освен фронтално се изобразяват и в $\frac{3}{4}$ профил.

Храмове, представени по този начин, не се срещат върху монети на много от градските управи. Това се отнася не само за градове с ограничена иконография по отношение на архитектурните паметници, но и за градове, които представят

многобройни и различни по характер паметници, свързани с архитектурата като Хадрианопол, Марцианопол, Анхиало.

Храмовете в $\frac{3}{4}$ наляво или надясно върху монетите на градските управи се изобразяват както самостоятелно, като група от два или няколко храма, така и като част от сцена. Най-ранното самостоятелно изображение на храм в тази иконография в Тракия се среща върху монети на Паутолия от времето на Комод.

В редките случаи, когато се изобразяват два храма едновременно, те са в $\frac{3}{4}$ профил, като единият е представен наляво, а другият - надясно. Най-многобройни изображения на група от два храма в провинциалното монетосечене в Тракия се срещат върху монетите на Перинт от времето на Северите. Това са главно хексастилни и октастилни храмове.

Най-късните изображения на култови сгради, показани в $\frac{3}{4}$ профил в Тракия, са от времето на Галиен (253-268) върху монети на Перинт (Schönert 1965, 909).

Един от основните архитектурни признаци, по който се класифицират сградите е разположението на колоните в плана на сградата. При представените в $\frac{3}{4}$ профил култови постройки може да се определи дали храмът е перистилен, т.е. с обиколна колонада. Този тип храмове се срещат по-рядко при монетните изображения най-вече поради факта, че болшинството сгради са представени фронтално и се вижда само предната им фасада. Вероятно много от съществуващите храмове в Тракия и Долна Мизия са били перистилни, но данни за това не могат да се получат от техните изображения върху монетите на градските управи, когато се виждат само предните фасади. Но когато те се представят в $\frac{3}{4}$ наляво или надясно, в преобладаващия брой случаи може да се определи, че храмовете са били перистилни – например върху монети на Деултум от времето на Каракала по този начин е представен храмът на Конкордия.

Най-голям брой перистилни храмове в $\frac{3}{4}$ профил се срещат при монетите на Перинт, върху монети на почти всички императори, при които се изобразяват култови постройки. Октастилни храмове с обиколна колонада в $\frac{3}{4}$ наляво и надясно са представени върху монети на Елагабал от Филипопол (Мушмов 1926, 469, 471).

Този начин на изображение на сгради върху монети е единственият случай, при който постройки се представят в триизмерно измерение – т.е. сградите се виждат отпред, отгоре и отстрани, а не в обичайното двуизмерно.

Храмове на Зевс

През периода I-III в. Зевс, главният бог в гръцкия и римския пантеон, се считал най-вече за покровител на императора и бог на военните победи. Храмовете, посветени на него, се срещат изобразени върху монети на някои от градовете в Тракия и Долна Мизия - Хадрианопол, Деултум, Марцианопол, Никополис ад Иструм. Най-ранното изображение на негов храм е от времето на Септимий Север върху монетите на Хадрианопол. С емисиите на Хадрианопол са свързани и най-многобройните изображения на храмове на този бог при провинциалното монетосечене в Тракия и Долна Мизия.

В архитектурно отношение храмовете на Зевс не се отличават от традиционното изображение на култови постройки върху автономните монети, въпреки че съществуват и някои отлики. Например за разлика от храмовете, посветени на Аполон и Артемида, тези на Зевс са винаги тетрастилни.

Най-късното изображение на негов храм се среща при монетите на Хадрианопол от времето на Гордиан III (238-244). Както и при останалите храмови постройки, свързани с култа към различни божества, археологическите данни за храмове на Зевс на територията на Тракия и Долна Мизия са малко и източник на сведения за тях са основно монетните изображения и оброчните плочки.

Храмове, посветени на култа към императора

С утвърждаването на римската власт в източните провинции, към които принадлежат Долна Мизия и Тракия, особено място в религиозния живот заема култът към императора. В римската империя култът към владетеля стои над тези към останалите божества. През периода I-III в. императорският култ е официален държавен култ, той е извън етнически, социални, религиозни и други рамки.

Получаването на титлата "неокор", т.е. предоставено от императора право за практикуване на култа към него в определен храм, е засвидетелствано чрез надписи върху монети на редица градове в Тракия – столицата Перинт, Бизантион, Филипопол, Августа Траяна и др. Получаването на неокория от даден град е свързано с изграждането на нов храм за тази цел или поставянето на статуята на владетеля в някой от вече изградените. Броят на храмовете, посветени на култа към императора, се определя от броя на неокорствата и се променя, когато те се увеличават.

В провинция Тракия според монетните надписи най-голям брой е имал Перинт. За първи път градът получава неокорство по времето на Септимий Север през 196 г. (Schönert 1965, 11). За втори път Перинт получава тази титла през управлението на Каракала и надписите върху монетите стават ΔΙΣ ΝΕΩΚΟΡΩΝ, което означава, че в града вече е имало два храма, свързани с този култ.

Една отличителна черта при представянето на култови постройки върху монетите на Перинт е, че почти всички са свързани с императорския култ. Това най-вероятно се дължи на факта, че Перинт е столица на провинцията и център на разпространението на култа към управляващия владетел в останалите градове на Тракия.

Вторият важен град в провинция Тракия след столицата Перинт е Филипопол. Градът е бил седалище на провинциалното събрание (κοινὸν τῶν Θρακῶν). По времето на Елагабал Филипопол получава почетната титла νεωκορος. За това свидетелстват многобройни медалиони и монети с надписи и изображения, отнасящи се до това събитие.

Получаването на неокорска титла изисквало учредяването на жреческа колегия, която да упражнява култа към владетеля в специален храм. За тази цел бил определен храмът на главното божество на града Аполон Кендрисос, където е била поставена и статуята на Елагабал. Самостоятелно изображение на този храм се среща често върху монети и медалиони на Филипопол от времето на този император.

Данни за наличието на неокория по времето на Северите в Августа Траяна дава изображението върху монета на Гета. Върху обратната ѝ страна е представена градската богиня с крепостна корона на главата как предава на императора модел на храм. Описаната сцена представлява символично предаване или посвещаване на храм в чест на императора (Герасимов 1966, 217).

Без да има конкретни надписи върху монетите или изображения, които без съмнение да бъдат свързани с храм, посветен на култа към императора, в Деултум такъв храм е засвидетелстван по археологически данни. Той е бил построен в началото на III в. вероятно върху развалините на по-ранен храм. В него са открити бази за императорски статуи с посветителни надписи на Отацилия Севера и Филип Араб, както и фрагменти от бронзова статуя на Септимий Север в реални размери (Балабанов, Петрова 2002, 243).

В някои от градовете в Тракия и Долна Мизия като Пауталия, Сердика, Марцианопол няма изображения върху монети или открити архитектурни останки,

които да бъдат свързани без съмнение с този култ. Той може да се засвидетелства чрез други източници като епиграфски данни - надпис на неокорите от Пауталия (Герв 1961, 271).

Най-многобройните и разнообразни типове, представящи храма, свързан с почитането на култа към императора се срещат при монетите на Перинт и Филипопол. Съществуват няколко различни иконографски типове, чрез които върху монети се представят храмовете, свързани с него:

1. Самостоятелно изображение на храм – среща се при монети на Перинт и Филипопол. Тук също има няколко варианта:

- храмовете се представят фронтално
- изобразяват се в $\frac{3}{4}$ профил наляво или надясно

2. Изображенията на храмовете са част от сцена. Съществуват няколко варианта при този тип:

- представя се градската богиня, носеща модел на един или два храма.
- императорът, за чийто култ е изграден храма, държи неговия модел.
- императорът и градската богиня или главният бог покровител на града, държат помежду си модел на храм.
- храмът е част от сцена с жертвоприношение, в която участва и императора.

При представянето върху монетите на храмовите постройки, свързани с култа към владетеля, се изобразяват предимно предните им фасади с различен брой колони, но като цяло по-голям в сравнение с храмовете на останалите божества. Имайки предвид този факт, може да се предположи, че за култа към императора са били строени най-големите храмове или този култ е бил почитан в най-големия храм на града. Друга възможност е чрез тези изображения да се подчертава не толкова големината на постройката, а нейната значимост. За разпознаването на този вид храм изобразяването на статуята на почитания владетел не е било необходимо. Това става ясно от надписите върху монетите. Това е и най-голямата разлика, която съществува между изображенията на храмовете, свързани с императорския култ и храмовете, посветени на всички останали божества в Тракия и Долна Мизия.

Храмове посветени на Аполон и Артемида

Сред изображенията на храмове върху провинциалните монети в Тракия и Долна Мизия, едни от най-често срещаните са тези, посветени на Аполон и малко по-рядко - на Артемида.

Храмове на Аполон се срещат върху монети на Филипопол, Августа Траяна, Анхиало, Пауталия, Деултум, Аполония, Марцианопол. Най-ранното изображение на храм, посветен на него, е върху монети на Филипопол и Аполония от времето на Септимий Север. Това е и най-ранното сигурно изображение на храм на Аполон върху монети на градските управи в Тракия. При монети на Аполония от времето на Марк Аврелий има изображение на тетрастилен храм, който се свързва с култа към Аполон, но идентификацията на статуята не е съвсем сигурна.

Храмовете, посветени на Аполон, представени върху монетите на градските управи, са най-разнообразни от архитектурна гледна точка и включват почти всички известни типове, срещани се върху автономните монети в Тракия и Долна Мизия – дистилен, тетрастилен, хексастилен храм, храм с кръгъл план.

Най-късните изображения на храмове, посветени на Аполон, са от времето на Гордиан III върху монети на Анхиало и Деултум.

Храмове, посветени на Артемида - богинята на лова и дивата природа - се срещат върху монетите на Августа Траяна, Хадрианопол, Никополис ад Иструм. Най-ранното изображение на храм на Артемида е от времето на Септимий Север върху монети на Хадрианопол – дистилен храм с триъгълен фронтон и ясно очертан архитрав (Юркова 1987, 175). При монетите на този град се представят всички архитектурни типове храмове, свързани с Артемида – дистилни, тетрастилни и кръгли храмове върху висок подиум. Вергилий в своята поема Енеида отбелязва, че храмовете с кръгла форма били посвещавани на Веста, Артемида и Херакъл (Вергилий 1980, IX, 408).

Храмовете, изградени в чест на Аполон и Артемида, са единствените култови сгради, представяни върху монети в няколко различни архитектурни типа, за разлика от тези посветени на останалите богове, които са изобразявани в преобладаващия брой случаи тетрастилни.

Храмове на здравеносни божества

Нумизматичният материал е един от най-важните източници при изучаване на култа към дадено божество, по който може да се съди за степента на неговата популярност. Асклепий, гръцкият бог на медицината е бил един от най-почитаните

богове през цялата античност. Култът не само към Асклепий, но и към останалите здравеносните божества - като Хигия, Телесфор и Глюкон - е най-разпространеният в територията на двете провинции, ако се съди по градското монетосечене. Техните изображения върху автономните монети са най-многобройни в сравнение с тези на останалите богове.

Изображения на храмове, посветени на здравеносни божества, се срещат върху реверсите на монетите на почти всички градове, които представят архитектурни паметници – Августа Траяна, Филипопол, Пауталия, Сердика, Марцианопол, Никополис ад Иструм, Деултум, Бизия. За популярността на култа към него може да се съди по факта, че върху монетите на някои градове като Месамбрия единственият храм, който се представя, е този посветен на Асклепий (Karayotov 2009, 164).

Само при храмовете, свързани с Асклепий, в тимпана, се среща изображение на неговото свещено животно – змията – върху монети на Септимий Север от Пауталия (Ruzicka 1933, 285), на Юлия Домна от Августа Траяна (Schönert-Geiss 1991, 196) и на Каракала от Сердика (Мушмов 1926, 433) и Августа Траяна (Schönert-Geiss 1991, 327).

Култът към Асклепий, Хигия и Телесфор, особено в западните части на Тракия в земите около Пауталия и Сердика, е тясно свързан с топлите минерални извори, намиращи се на територията на тези градски центрове. Върху монетите на Сердика и Пауталия са и най-многобройните изображения на храмове, свързани със здравеносните божества. Съвместното представяне на Асклепий и Хигия в един храм се среща само върху монетите на Пауталия от времето на Марк Аврелий, Луций Вер и Септимий Север (Ruzicka 1933, 48, 171, 270) и на Бизия върху монети на Филип I (Jurukova 1981, 131). Култовите сгради, посветени на Асклепий и Хигия, се изобразяват върху монетите винаги тетрастилни.

Самостоятелно представяне на храм, посветен на Хигия, се среща сравнително по-рядко. Негови изображения има върху монети на Пауталия и Марцианопол. Храмовете, посветени на Хигия, се изобразяват върху монетите на тези градове само през управлението на Каракала.

При много малко от градовете в Тракия, които представят върху монетите си култови сгради, не се срещат изображения на храмове, свързани с Асклепий или Хигия. Това обикновено са градове с кратко монетно производство или беден иконографски репертоар по отношение представянето на архитектурни паметници като Маронея, Топир.

Храмове на източни божества

Разпространението на култове към източни божества като Изида, Серапис, Кибела в Тракия и Долна Мизия през II-III в. е свързано с икономическите и културни връзки между източните римски провинции. През управлението на императорите от династията на Северите източните култове стават особено популярни в европейската част на империята. Това се обуславя от редица политически и демографски процеси, а също и от факта, че тези култове са официално регламентирани от централната власт.

Върху монетите на градските управи многобройните изображения на източни божества като Кибела, Атис, Серапис, Изида, Харпократ се появяват още с началото на градското монетосечене.

Въпреки това изображение на храм, посветен на източно божество, върху автономните монети има само на храм на Серапис. Култът към този египетски бог в балканските провинции е най-популярен по времето на Северите. Представянето върху монетите на градските управи на храмове на Серапис се появява също през този период. Култови постройки, свързани с него, се срещат върху монетите на повечето от градовете в Тракия и Долна Мизия – Анхиало, Сердика, Августа Траяна, Деултум, Марцианопол и Никополис ад Иструм.

Най-ранните изображения на храм на Серапис са от времето на Септимий Север върху монети на Анхиало и Августа Траяна. При монетите на Анхиало е представено най-разпространеното фронтално изображение на храм с четири колони, между които на постамент се вижда статуята на Хадес-Серапис. Той е изобразен с неговата типична иконография - прав насреща, с калатос на главата и жезъл в едната ръка. Това, което отличава това изображение от традиционните, е представянето на Цербер долу вдясно. Това може да се приеме не само за най-ранното изображение на храм, посветен на Серапис, но и за най-ранното изображение, в което се проявяват елементи на религиозен синкретизъм, представено в архитектурна среда в Тракия.

Представянето на храм на Серапис в Долна Мизия се среща върху монети на Марцианопол от времето на Каракала. В Марцианопол от всички изобразени храмове върху градските монети най-многобройни са тези на храма на Серапис. По това може да се съди за популярността на култа към този бог в Марцианопол.

Археологически данни за съществуването на храм, посветен на Серапис, има от проучвания на територията на античния град Сердика. При разкопките са открити части от архитектурните елементи и декорация - намерени са част от тимпан с релефно

изображение на щит, украсен с глава на Медуза и надпис, в който се споменава името на Серапис. Според мнението на автора разкритите останки са от храм в римско-коринтски стил, посветен на Серапис и датиран в III в. (Бобчев 1940- 1942, 222).

Относно храмовете, посветени на различни божества, съществува становище, че техните монетни изображения, предадени в конвенционален по схема план, невинаги може да се приемат като доказателство за наличието на техен храм в съответния град, отсякъл емисиите. Това в най-голяма степен се отнася за източните божества – Серапис, Изида (Тачева-Хитова 1982, 75-90).

Но наскоро беше публикуван нов тип монета от Сердика от времето на Галиен (253-268), върху чийто реверс е изобразен храм, посветен на Серапис (Божкова 2009, 81). Храмът е тетрастилен, изграден в коринтски ордер, в средата на тимпана ясно се различава изображението на щит. Между колоните е представена статуята на седналия наляво Серапис. В този конкретен случай данните, получени от монетните изображения, съвпадат и се допълват с тези, получени от археологическите разкопки.

Храмът на Серапис върху монети на Сердика от времето на Галиен е най-късното изображение на храм, свързан с този бог върху автономните монети в Тракия.

От архитектурна гледна точка храмовете на Серапис, изобразени в градските монетосечения, са винаги тетрастилни в коринтски или йонийски ордер. Култовите сгради се представят фронтално, като само в един случай върху монети на Деултум той се представя и в $\frac{3}{4}$ наляво.

Храмове на Херакъл

През периода I-III в. Херакъл е най-популярен като бог, покровител на войската. Негови самостоятелни изображения се срещат често върху монетите на градските управи. Върху монети на Хадрианоупол, Анхиало, Деултум са представени и различните подвизи, които той извършва. За разлика от тези изображения, храмове, посветени на този най-популярен античен герой, се срещат върху монети само на два от градовете в Тракия – Топир и Сердика. Най-ранното изображение на негов храм се среща върху монети на Антонин Пий от Топир.

Храм, посветен на Херакъл се среща върху монети на Каракала от Сердика (Божкова 2002, 370). Храмът е дистилен с триъгълен фронтон.

При археологически разкопки в близост до западната крепостна стена на Сердика е открит езически храм. Открити са части от архитектурните елементи и

декорация – база на колона, коринтски капител, части от антаблемана. Храмът е имал архитектурна украса в римско-коринтски стил, подобно на останалата сердикийска архитектура през този период (Станчева, Фърков 1977, 259). Въз основа на откритите части от натрошени статуи се смята, че е бил посветен на Херакъл. Под храма не са открити следи от по-стара сграда. Градоустройствено той е съобразен с първоначалното застрояване на западната част на Сердика. Смята се, че е издигнат по време на съвместното управление на Марк Аврелий и Комод, тъй като неговият строеж съвпада с изграждането на крепостната стена на града (Станчева, Фърков 1977, 271).

По времето на Комод култът към Херакъл е бил широко разпространен. Самият император е свързан с култа към най-прославения герой в античността и обичал да се представя в образа на Херакъл. Но дали храмът от времето на Комод е представен върху монетите на Сердика, сечени през управлението на Каракала, въз основа на наличните данни е трудно да се отговори.

Храмове, посветени на различни персонификации

В богатия репертоар на градското монетосечене много често срещани са изображенията на храмове, посветени на различни персонификации като Конкордия, Тюхе, Нике, Гения на града. Почитането на духове-покровители, каквито са гениите и на абстрактни понятия, е характерна черта на римската религиозна система. Представянето на статуите им в храмове върху монети показва официалния характер на култа към тях. Появата на тези изображения върху градските емисии в Тракия и Долна Мизия датира от времето на Северите. Най-ранните храмове посветени на персонификации се срещат върху монети на Септимий Север, сечени в Хадрианопол (Юркова 1987, 215).

Най-популярни и широко разпространени са изображенията на култови сгради, посветени на Конкордия – персонификация на съгласието и разбирателството. Те се срещат върху емисиите на повечето градски управи, които представят върху монетите си храмове.

Храмове, посветени на Тюхе – богинята на съдбата, има върху монетите на Деултум, Хадрианопол, Марцианопол, Никополис ад Иструм. Култовите постройки, свързани с нея, върху монети се представят винаги като тетрастилни сгради, изградени в коринтски или йонийски ордер.

Храмове, които са свързани с Гения на града, се срещат по-рядко в иконографския репертоар на монетарниците в Тракия и Долна Мизия.

Храм, посветен на гения на колонията, се изобразява върху монетите на Деултум от времето на Макрин, Север Александър, Максимин и Гордиан III. Изображение на храм, вероятно посветен на гения на града, се среща и върху монети на Елагабал от Никополис ад Иструм (Мушмов 1912, 1470).

Храм на Нике - персонификация на победата - засега е засвидетелстван само върху монети на Хадрианопол от времето на Гордиан III (Юрукова 1987, 574)

В архитектурен план храмовете, посветени на различни персонификации и гения на града или колонията, не се отличават от останалите. Доминират изображенията на тетрастилни сгради, изградени в коринтски или йонийски ордер, представени фронтално.

Укрепителна система

След изображенията на храмове вторите по честота архитектурни паметници, които се поставят върху монетите на градските управи, са тези на укрепителните съоръжения. Представят се основните части на отбранителната система – градски порти, кули, крепостни стени. В Тракия и Долна Мизия крепостни съоръжения се срещат върху монетите на Августа Траяна, Анхиало, Хадрианопол, Бизия, Никополис ад Иструм, Марцианопол.

Изображенията на укрепителни съоръжения се появяват върху автономните монети при отделните градове по различно време. Доминиращо място сред тях заема изображението на крепостните порти, които са най-важната и представителна част на всички градски укрепления. Поради това те се представят със значителни размери, заемащи по-голямата част от полето на монетата. Най-ранното представяне на градска порта при монети на градските управи се среща върху монети на Бизия от времето на Хадриан (117-138). Крепостната порта на града е и най-ранният архитектурен паметник, изобразен върху монети в Тракия и Долна Мизия.

По времето на Антонините изображения на укрепителни съоръжения се представят върху монети на малък брой градове в тези провинции. Освен на Бизия те се срещат и върху монети на Августа Траяна и Анхиало. Портите имат правоъгълен план и техните изображения се свеждат до два основни типа – градска порта, фланкирана от три кули, и градска порта с две кули. Като съотношение преобладават изображенията на

порти с две кули. Основното предназначение на кулите, разположени от двете страни на портата, е да осигуряват нейната защита.

Порти с три кули се срещат като постоянно изображение само при монетите на Августа Траяна и в отделни случаи върху монети на Никополис ад Иструм. Порти с две кули се срещат върху емисиите на всички градове в Тракия и Долна Мизия, представящи укрепителни съоръжения, с изключение на Августа Траяна.

Една отличителна черта, която се среща при монети на някои от градските управи, е изобразяването на скулптурни паметници върху градската порта. Те могат да бъдат както цели групи, така и отделни статуи.

Най-ранният подобен случай е върху монети на Хадриан, когато върху крепостната порта на Бизия е изобразена статуя на изправена фигура (вероятно императора) в галопираща квадрига надясно. Статуя върху портата на крепостната стена се среща при монети на Анхиало, където е представена статуя на Посейдон. Върху монети на Никополис ад Иструм от времето на Елагабал е изобразена скулптурна група, която е разположена не само върху портата, но и върху двете фланкиращи я кули. Над портата е представена квадрига, а върху всяка от кулите - кон.

Най-ранните засвидетелствани изображения на крепостни съоръжения от днешните български земи са тези върху монетите на Августа Траяна. Те са отсечени по време на съвместното управление на Марк Аврелий и Луций Вер.

Изображенията върху монети на Марк Аврелий и Луций Вер са на градска порта с три кули. Този тип е характерен изключително за Августа Траяна (Минкова 1996, 54). Единственото изключение засега при автономните монети в Тракия и Долна Мизия се среща върху монети на Макрин, Диадумениан и Елагабал от Никополис ад Иструм, където също се представя порта от този тип

По времето на Северите броят на градовете, които представят върху монетите си крепостни съоръжения, се увеличава. Върху монети, сечени от различни градове при тяхното управление, основно се представя градска порта, фланкирана от две кули с различни варианти в изображенията. Различията се откриват в начина на представяне на вратата и кулите:

- отворът за вратата е оформен с полуцилиндричен свод, а самата врата е затворена, двукрила- при монети на Септимий Север, Каракала и Максимин от Анхиало и на Елагабал от Никополис ад Иструм.

- отворът е с полуцилиндричен свод и вратата е отворена върху монети на Септимий Север от Бизия и на Елагабал от Никополис ад Иструм.

- с правоъгълна, двукрила и затворена врата при монети на Септимий Север от Анхиало

- с правоъгълна, отворена врата при монети на Септимий Север, Каракала и Гета от Анхиало.

По време на управлението на Гордиан III икономическата и политическа нестабилност, обхванала империята, намира отражение и върху градското монетосечене. В монетната иконография започва процес на схематизация, който се отбелязва и при представянето на укрепителните съоръжения (Юрукова 1987, 81).

Изображения на крепостни съоръжения, които дотогава не са се срещали върху емисиите на някои градове като Хадрианопол и Марцианопол, се появяват за първи път върху монетите им. При всички градове в провинцията, където се срещат този вид архитектурни паметници, те се свеждат до представянето на един основен тип - крепостна порта, фланкирана от две кули.

В хронологично отношение има разлика в начина на представяне на покритията на кулите. При по-ранните емисии от времето на Антонините и Северите, те обикновено завършват с два или три правоъгълни зъбера или с плоски покриви. При императорите след Северите в повечето случаи кулите се изобразяват с двускатни покриви с конична форма.

Най-късното представяне на укрепителни съоръжения върху автономните монети в Тракия и Долна Мизия е от времето на Филип I върху монетите на Бизия. Крепостните порти на този град, представени върху монети от времето на различни императори, се отличават в сравнение с изображенията на укрепителни съоръжения на другите градове със своята богата скулптурна украса и архитектурно разчленяване на фасадата с ниши и колони.

В сравнение с изображенията на култови постройки, които притежават значителна степен на консервативност, изображенията на укрепителни съоръжения се променят по-често. При различните императори при тях се въвеждат нови елементи, които ги правят по-лесно датируеми – напр. покритията на кулите, които се появяват по времето на Северите.

В античността няма друг архитектурен тип, който така ясно да изразява идентичността и общността на един град, както неговите крепостни съоръжения, което намира отражение и в многобройните им представяния върху монетите на градските управи.

Изображение на градската богиня с крепостна корона

През римската епоха в източните провинции култът към градската богиня е бил широко разпространен, като всеки град е имал и почитал своя богиня. Представянето на градската богиня с крепостна корона (*corona muralis*), върху монети, издавани от определен град, се счита за доказателство, че в този град вече е изградена укрепителна система.

В сравнение с всички останали изображения на крепостни съоръжения, тези на градската богиня с крепостна корона, са в най-голяма степен схематизирани и имат предимно символичен и идеологичен характер. Въпреки че те не могат да бъдат считани за действително представяне на архитектурни паметници, от характерните им особености и различията, срещани се при отделните емисии, може да се получат данни за някои елементи от укрепителната система на градовете.

Градската богиня с крепостна корона се среща върху емисиите на много от градските управи в Тракия от времето на различни императори. Най-ранното представяне на градската богиня в тази иконография е от времето на Антонините върху монети на Криспина от Филипопол (Мушмов 1926, 252).

Короната, изобразена на главата на богинята, представя в умален и стилизиран вид два основни варианта – крепост с две и крепост с три кули. Първият вариант се среща при монети на Филипопол, Сердика и Пауталия, а вторият - върху монетите на Августа Траяна и Пауталия.

Най-многобройни изображения на градската богиня с крепостна корона се срещат върху монети на Юлия Домна. Няколко градски управи в Тракия и Долна Мизия - Сердика, Филипопол, Пауталия, Августа Траяна, Марцианопол пускат в обръщение монети, отсечени в чест на пътуването на императорското семейство в Тракия през 202 г. (Юрукова 1978, 8). При тези емисии Юлия Домна е представена като божествена покровителка на градовете с крепостна корона на главата.

Градската богиня с крепостна корона отразява мащабната строителна дейност, предприета за защитата на градските центрове в провинциите и значението на укрепителните съоръжения в различните периоди.

Триумфални арки

Триумфалните арки са римско новъведение в представителната архитектура, едни от нейните най-отличителни паметници. Те са издигани от сената или самите императори на важни места в градовете по повод на военен триумф, юбилей, смърт, основаване на градове или други исторически събития. Изображенията на арки в Тракия и Долна Мизия се срещат само върху монети на Платинопол и Марцианопол.

Най-ранното изображение на този тип паметник върху автономните монети в Тракия е от времето на Септимий Север върху монети на Платинопол (Върбанов 2002, 220). Тази арка е и единственият архитектурен паметник представен върху монетите на града. Изображението е схематично, като арката се състои от три прохода, завършващи с полуцилиндричен свод, средният от които е с малко по-голяма височина от двата странични. Отгоре се вижда изображението на квадрига надясно.

Върху монетите на Марцианопол изображенията на архитектурни паметници се появяват по време на управлението на Каракала (198-211). Арката, която се изобразява върху негови монети, представлява масивна портална постройка с три прохода, засводени отгоре, като средният е по-висок и с по-големи размери от двата странични. Над двата странични прохода има по един отвор със същата форма. Цялата арка служи като пиедестал, върху който се намира статуарна група, състояща се от четири статуи. Изображение на триумфална арка от трипортален тип се среща и върху монети на Макрин и Диадумениан (217-218). Разликите в изображенията на триумфална арка върху монетите на Каракала (198-211) и тези на Макрин и Диадумениан (217-218) се дължат или на това, че върху монетите на Марцианопол са представени две различни арки, или на работата на различни гравьори. Най-вероятно те не са местен паметник, особено арката върху монетите на Макрин и Диадумениан, а са били издигнати на друго място.

Триумфална арка върху монети на Марцианопол се изобразява и при Гордиан III (238-244).

Въпреки факта, че триумфални арки са били издигани в различни провинции на империята, археологически данни за тяхното съществуване досега не са открити на територията на Долна Мизия и Тракия. Тъй като техни изображения се срещат върху монетите само на два от градовете в тези провинции - Марцианопол и Платинопол, много е възможно в този случай да са представени арки, издигнати в други градове на империята, най-вероятно в Рим.

Панорамен изглед на града

Градските управи представят върху монетите на своя град не само местните забележителности, включващи най-представителните храмове и сгради, но и в определени случаи възпроизвеждат върху монети цялостния облик на града.

Тези изображения не са често срещани. В Тракия и Долна Мизия изглед на целия град се среща в монетосеченето само на две градски управи. Панорамен изглед на града е представен върху монети на Марцианопол от времето на Гордиан III (238-244) и на Бизия при Филип I (244-249) (Герасимов 1972, 33).

Подобни изображения върху автономните монети винаги представят градовете, заобиколени от крепостна стена. Въпреки ограниченията, налагани от малкия размер на монетното ядро, върху него са изобразени много елементи, които носят ценна информация относно градската архитектура.

При панорамното изображение на един град, като иконографски тип от автономното монетосечене, съществуват няколко общи черти, които задължително се представят върху монетното ядро - като крепостната стена и централният площад. Но въпреки наличието на общи елементи, всеки от градовете, който представя върху автономните монети свое панорамно изображение, има собствен облик. Съществуващите различия показват характерните черти на отделните градове в провинцията. Тези различия се отнасят не само до укрепителните системи на градовете, предвид различното време на тяхното изграждане, но и до изобразените сгради, намиращи се на централния градски площад. Подобни уникални изображения са израз на стремежа на отделните градове да се различават от другите. В този контекст голямо значение е било отдавано на представянето на техните най-характерни и отличителни особености. Укрепителната система и сградите на централните площади – култови и административни са били символ на градската идентичност и самоуправление.

Панорамното изображение на един град върху монети вероятно е най-близко до реалното в сравнение с всички останали архитектурни паметници. При него няма повтарящи се или конвенционални изображения, каквито има при култовите сгради и укрепителните съоръжения, в случаите когато са представени самостоятелно. Конкретните сведения, които предоставя този иконографски тип, определят и неговото значение при проучването на градската архитектура.

Изглед на части от града

Освен панорамен изглед на целия град, върху монетите на някои градове се представят изгледи на храмове и светилища в тяхната заобикаляща ги среда. Този тип изображения също не са често срещани и в Тракия се засвидетелствани само при монетните емисии на Филипопол и Пауталия от времето на различни императори.

Хронологически те са по-ранни от панорамния изглед на цели градове, тъй като се появяват върху монети от времето на Антонините. При този иконографски тип гравьорите наблягат на представянето на топографията на градовете чрез изображенията на хълмове, пещери, реки или други природни елементи като част от композицията. Най-многобройни изображения на типични за града изгледи са представени върху монетите на Филипопол. Върху отделни емисии на градската управа от времето на Антонините и Северите се представят различни топографски елементи. Изобразяват се отделните хълмове, образуващи Акропола на Филипопол, които са негов характерен белег още от основаването му. Хронологически най-ранно е изображението върху монети на Антонин Пий, при което се виждат три от хълмовете на града. Най-голям брой изображения на хълмовете на Филипопол, включващи многобройни топографски подробности, се срещат върху монети на Каракала.

Сведения за античната топография на Пауталия дават няколко емисии монети, върху които е показан един цял архитектурен ансамбъл. За разлика от Филипопол, където върху градските емисии се представят няколко различни хълма, при Пауталия се изобразява само един. Върху монети на града от времето на Северите е представен култов комплекс – изображение на хълм, покрит с множество храмове. Този хълм се идентифицира с днешния “Хисарлък”, издигащ се непосредствено на юг от града. Изображението на този хълм, без каквото и да е различие в отделните детайли се среща върху монети на Септимий Север (Ruzicka 1933, 287), Каракала (Ruzicka 1933, 711) и Гета (Ruzicka 1933, 908).

Топографските изображения представят характерните и отличителни черти на градовете и заобикалящите ги околности и, посредством тези изображения провинциалните монетосечения успяват да изявят най-важните аспекти на своята идентичност.

Изображения на градски фонтани

Първостепенно място в градоустройството на римските градове заема водоснабдяването. То е важна съставна част от обществените строежи, изискваща

значителни финансови средства. Въпреки този факт изображения на съоръжения, свързани с водоснабдяването, се срещат рядко върху монетите на градските управи в Тракия и Долна Мизия. Едно от малкото изключения е Филипопол, където върху монети на Каракала с изображение на хълм на града е представен един от акведуктите на Филипопол като слизаща надолу аркада.

Други паметници, непосредствено свързани с тази важна част от обществения живот, са градските чешми и фонтани. Макар и не често, техни изображения се срещат върху монетите на някои от градовете в Тракия. Обществените фонтани са характерна забележителност в един град, не само защото са постоянен източник на чиста вода, но и поради тяхното красиво оформление. В зависимост от начина на своето проектиране те се делят на две основни разновидности – *lacus*, който представлява голям резервоар за вода и *salientes*, с постоянно бликащи струи течаща вода. И двата вида могат да бъдат украсени с колони и статуи (Smith 1875, 544).

Засега изображение на фонтан от първия вид е засвидетелствано само при монетосеченето на Деултум. Най-ранното негово изображение е върху монети от времето на Максимин (235-238), през чието кратко управление вероятно е бил построен (Драганов 2006, 154). Изображението върху монетите на Деултум е копие на фонтан тип “*Meta Sudans*”. Оригиналът на този фонтан се е намирал в Рим, в близост до Колизеума и е представен върху сестерции и дупондии на Тит, отсечени през 80-81 г. и сестерции на Север Александър от 223 г. (Tameanko 1999, 127-128). Деултум е единственият град в Тракия, върху чиито монети се открива изображение на фонтан от този тип.

За разлика от представянето на първия тип фонтан изображенията на фонтан от втория тип - с постоянно бликащи струи течаща вода, се срещат върху монети на повече градски управи – Августа Траяна, Сердика, Хадрианопол. Представянето му върху монетите на градските управи е хронологически по-рано, като най-многобройни варианти на изображения има върху монетите на Сердика. В повечето случаи фонтаните, като източници на вода, представляват профилирани паралелепипедни ари от варовик или мрамор с различен брой чучури. За първи път техни изображения се срещат върху монети на Сердика от времето на Марк Аврелий (Христова, Жеков 2007, 22). В хронологично отношение най-късно върху монети на градските управи се среща изображение на чешма от времето на Гордиан III при Хадрианопол (Юркова 1987, 680).

Представянето на паметници като градските фонтани в Тракия е засвидетелствано само върху монети от малък номинал. И докато фонтанът от първия тип се среща единствено върху монетите на Деултум и вероятно е бил построен само там, то съществуването на градските фонтани от втория тип е част от архитектурния облик на всеки град през римската епоха, независимо от факта, че не всички градове са ги представяли върху монетите си.

Изображения на обществени сгради

За архитектурния облик на градовете през римската епоха един от източниците на информация е автономното монетосечене. Изображения на представителни сгради с обществен характер се появяват върху монетите на градските управи в Тракия и Долна Мизия по времето на Северите. Те не са много разпространени и за първи път се срещат върху монети на Септимий Север от Никополис ад Иструм и Хадрианопол. Изображенията на тези постройки върху монети, наред с храмове, посветени на различни божества, показва, че в римската архитектура значението на обществените сгради е равностойно на значението на култовите. Но за разлика от изображенията на култови сгради и укрепителни съоръжения, които могат да бъдат лесно идентифицирани посредством статуите между колоните, надписите или характера на самото изображение, предназначението на сградите обикновено е трудно определимо. Поради липсата на надпис, който ясно да определя характера и предназначението на представените върху автономните монети сгради, съществуват различни възможности за интерпретация.

Един от случаите, когато предназначението на подобна монументална постройка може да се определи със сигурност, е върху монети на Хадрианопол от времето на Септимий Север, с изображение на нимфеум. Нимфеумите са били архитектурна забележителност за всеки град. Постройката, изобразена върху монети на Септимий Север, по всяка вероятност е била една от най-забележителните сгради, намиращи се в Хадрианопол. Нейното изображение се отличава с оригинален архитектурен план, богато вътрешноархитектурно оформление и представянето на многобройни детайли. Изображението на хадрианополския нимфейон се среща и върху монети от времето на Гордиан III (Юрукова 1987, 78).

Върху монети на Никополис ад Иструм се срещат изображенията на две различни монументални обществени сгради. В първия случай едната от постройките е

изобразена самостоятелно. Във втория е разположена върху градската порта, като по този начин гравьорът е направил опит да я представи в перспектива, да подчертае факта, че сградата се е намирала вътре в града. Подобни големи и монументални постройки вероятно са били разположени на агората или в близост до нея.

При представянето на обществени постройки върху монети в Тракия и Долна Мизия не се срещат обобщени и схематизирани типове, каквито има при изображенията на храмове и укрепителни съоръжения. Това отразява голямото значение, което им е било отдавано и което е намерило отражение и при тяхното представяне върху автономните монети. За съжаление, на настоящия етап само от изображенията им върху монети трудно може да се определи точното им предназначение като обществена постройка, поради което са възможни и различни предположения.

Изображенията на двата вида обществени сгради в Никополис ад Иструм са представени върху монети, сечени през управлението на легата L. Aurelius Gallus, който е бил провинциален управител в периода 202-205 г., т.е. по време на пътуването на Септимий Север и семейството му през Тракия. Във връзка с това събитие градските управи издават монетни емисии, на част от които се представят някои от най-забележителните и значими обществени постройки, намиращи се в града, към които без съмнение се отнасят и тези две сгради. Те са израз на определен статус, притежаван от града, символ на неговото положение сред останалите градове в провинцията.

Олтари и колони

Олтарите са място за извършване на жертвоприношение при различните религиозни церемонии и са неизменна част от храмовете. Представянето на олтари при градските монетосечения в двете провинции се появява по времето на Антонините. Техните изображения обикновено се намират върху монети от малък номинал. Най-ранните изображения на олтар при автономните монети са върху монети на Марк Аврелий и Луций Вер от Сердика (Христова, Жеков 2007, 22) и Августа Траяна и на Фаустина Млада върху монети на Аполония (Мушмов 1912, 3176).

В много случаи, когато върху монети се представят олтари, те служат като поставка за някаква статуя – монети на Комод от Пауталия и на Каракала от Сердика, където върху олтара е изобразена змия или орел. В тези случаи те често се украсяват с гирлянди. В повечето случаи върху олтарите се представя статуята на змия, а по-рядко

на орел. В редица случаи олтарите са част от сцена с жертвоприношение, в която участва императорът – върху монета на Елагабал от Филипопол, където императорът е изобразен пред храма на Аполон Кендрисос, принасящ жертва над олтар.

Колоните, освен конструктивна, могат да изпълняват и декоративна функция, служейки като постамент на статуи. В провинциалното монетосечене изображенията на колони извън контекста на сгради се срещат епизодично и то обикновено като част от сцена. Върху автономните монети в Тракия, изображенията на колони извън интериора на храмове, също се срещат рядко и върху тях се поставят статуи на божества или императори.

Най-ранното засега изображение на колона при градското монетосечене в Тракия е върху монета на Пауталия от времето на Антонин Пий (Върбанов 2002, II, 2774). На преден план е представен Херакъл в ход наляво, държащ факла, кривак и лъвска кожа. В лявото поле на монетата е изобразена висока колона с цилиндрично тяло, на върха на която има статуя на императора, държащ жезъл и патера.

Изображения на статуи върху колони се срещат и върху монети на Филипопол от времето на Северите. Върху медалион на Каракала е представен един от хълмовете на града, покрит с дървета и храмове. В средата на хълма е изобразена статуя на Аполон Кендрисос върху висока колона (Герасимов 1937-1939, 162).

Миниатюрни изображения на колони се срещат и върху монети на Бизия от времето на Филип I, където е представен панорамен изглед на целия град (Jurukova 1981, 135). Изобразени са три колони на централния градски площад пред една от обществените сгради, намиращи се на агората. Върху колоните са разположени различни статуи, но поради техния малък размер не може да се определи дали това са статуи на императори, или на богове. Височината на статуите и колоните е еднаква. Украсата на площадите с колони и постаменти със статуи е характерна черта на римските градове, която обаче почти не е отразена в автономното монетосечене.

Заклучение

Различните видове архитектурни паметници са едни от най-забележителните изображения, представени върху римските провинциални монети. Тяхната значимост се определя от факта, че върху тях в повечето случаи са изобразени обекти, изчезнали, без да оставят друга следа за своето съществуване. Монетите могат да бъдат

единственото оцеляло материално доказателство, че дадена постройка някога е съществувала.

Трудността при интерпретацията на монетните изображения, особено архитектурните, произлиза от това в каква степен те отразяват реалните първообрази в античността. Със сигурност те не могат да се приемат като абсолютно точно възпроизвеждане на съществуващите сгради. Информацията, получена от изображенията на постройки върху монети, е ограничена в количеството и вида архитектурни данни, които могат да се извлекат от тях.

Първият ограничаващ фактор е изборът на сградите, които са представяни върху монети. Далеч не всички важни обществени постройки са изобразявани върху автономните монети. Такива примери само на територията на Тракия и Долна Мизия са многобройни – като амфитеатрите на Сердика, Марцианопол и Филипопол, крепостните стени на Месамбрия и Аполония. Изглежда не е съществувало строго определено правило какви точно архитектурни паметници един град ще постави върху монетите си.

Реконструкцията на изобразените антични постройки, независимо от техния характер, е трудно и не винаги сигурно. Гравьорите, които са създали образът на сградите от оригинали или от копие, не са възпроизвеждали точно размерите, перспективата и голяма част от архитектурните детайли. Характерна особеност е редуцирането на броя на съставните елементи от архитектурната композиция на дадена постройка, независимо от характера ѝ и нейното опростяване. Съхранени са само тези детайли, които могат да бъдат възпроизведени върху монетните печати. Но въпреки това основните елементи на архитектурния ред, каквито са колоните и антаблеманът при култовите сгради или кулите при укрепителните съоръжения, винаги се представят.

Всяко от градските монетосечения, представящи паметници на архитектурата независимо от някои общи и повтарящи се типове, има свой собствен иконографски облик, който се формира от определен брой уникални архитектурни типове. Примерите за това са многобройни – панорамният изглед на града при Бизия и Марцианопол, нимфеумът на Хадрианопол, фонтанът на Деултум, обществените сгради в Никополис ад Иструм, представянето на определени части от топографията на Филипопол и Пауталия.

Съществуват определени различия относно предпочитаните типове изображения при отделните градове. При повечето от тях преобладават изображенията на култови

постройки, но при други като Анхиало и Бизия доминира представянето на крепостните съоръжения на града.

Разнообразието на видовете постройки е изключително голямо, макар и тяхното представяне да не е равномерно разпределено при различните градове. Градовете с по-голямо монетно производство, каквито са Хадрианопол, Перинт, Никополис ад Иструм, Филипопол, като цяло представят върху монетите си по-голям брой и по-разнообразни по характер архитектурни паметници. Това лесно се вижда при сравняването на изображенията върху монетите на Хадрианопол и Аполония например. Богатството на типовете при емисиите, издавани от Хадрианопол, които включват почти всички видове паметници, представяни върху монетите на градските управи в Тракия и Долна Мизия, и единственият тип, който се среща върху монетите на Аполония – тетрастилен храм.

Съществува ясно изразена хронологическа зависимост при изобразяването на този вид паметници и развитието на градското монетосечене в провинциите Тракия и Долна Мизия. Важна особеност в този процес е увеличаването на броя на градовете, издаващи монети, а оттам и на броя на представяните архитектурни паметници. През управлението на Антонините в двете провинции работят голям брой монетарници. През първата половина на II в., са и първите появи на този тип изображения - крепостната порта на Бизия от времето на Хадриан (117-138), храмът на Асклепий и Хигия в Паугалия и на Херакъл в Топир от времето на Антонин Пий (138-161).

Най-голям брой градове сечат автономни монети през управлението на Северите. По това време е и истинският бум на представянето на паметниците на архитектурата в градското монетосечене – края на II и първата трета на III в. Основното количество от разглежданите тук паметници се датира от този период. Тогава има активизиране на дейността на градските ателиета, като тяхната продукция осигурява значителна част от ежедневните разплащания на местните пазари.

През този период е налице и най-голямото разнообразие от архитектурни паметници, представяни върху монети, като в репертоара на градските монетарници вече са включени не само храмове и укрепителни съоръжения. По времето на Северите за първи път се появяват изображенията на триумфални арки, фонтани, обществени сгради. С тяхното управление е свързан най-големият икономически разцвет на Тракия и Долна Мизия.

След управлението на Северите броят на градските монетарници намалява. Архитектурни паметници се представят и върху монетите на първите войнишки

императори като Максимин (235-238), Гордиан III (238-244) и Филип I (244-249). През тяхното управление се срещат единствените изображения на панорамен изглед на цели градове. През третата четвърт на III в. представянето на архитектурни паметници върху монети почти изчезва, което се дължи на икономическата криза в империята, на варварските нашествия и постепенното затваряне на монетарниците в провинциите.

За управлението на Гордиан III е характерно твърде интензивното провинциално монетосечене. Той е последният римски император, при който провинциалните монетарници развиват активна дейност. Върху монетите на градските управи от времето на неговото управление са представени голям брой архитектурни паметници – значителна част от които заемат изображенията на крепостни стени и порти – крепостните стени на Хадрианопол, Анхиало, Марцианопол, Никополис ад Иструм. През този период проблемът за опасността от варварски нападения и необходимостта от осигуряването на защита на градовете намира израз и в монетните изображения – много от представянията на градски порти и стени са именно от това време.

Най-късните представяния на архитектурни паметници са от времето на император Галиен (253-268) върху монети на Сердика и Перинт с изображения на култови сгради.

Съществува определена зависимост между номинала на провинциалните монети и изображенията на архитектурните паметници. В преобладаващия брой случаи те се изобразяват върху монети от голям номинал – IV или V, върху медалиони, въпреки че съществуват и редица изключения. Характерна особеност при автономното монетосечене в Тракия и Долна Мизия е, че изображенията на архитектурни паметници не се срещат върху монети от II и III номинал. Върху псевдоавтономните монети такива паметници не се представят (с едно единствено изключение – монета на Бизия с изображение на крепостна порта (Jurukova 1981, 172).) Обяснение за предпочитанието към монети от по-голям номинал може да се намери в необходимостта от повече място върху монетното ядро за по-ясното изображение на определената постройка, както и в значението, което е отдавано на представянето на този вид паметници върху монетите на даден град.

Монетосеченията на градските управи в Тракия и Долна Мизия са ценен извор за историята на тези градове. Автономното монетосечене е важен източник по отношение на официалната политика, провеждана от различните градове и техните управленчески институции, свързана със местното градско строителство.

Освен източник на данни за античната архитектура провинциалните монети носят информация и по отношение на религията. Чрез изображенията на статуите на божествата между колоните може да се разбере на кои богове са били посветени храмовите постройките и какви култове са изповядвани в определен град.

Анализът на архитектурните паметници, представени върху провинциалното монетосечене, допълва картината на политико-икономическата, религиозната и културна идентичност на градовете в провинциите Тракия и Долна Мизия.

Справка за научните приноси

1. Извършената характеристика на архитектурните паметници и мястото им в монетната иконография на бронзовото градско монетосечене в Тракия и Долна Мизия е първото обобщаващо изследване на тази проблематика в нашата историография.
2. Анализирани са различните монетни типове паметници на архитектурата, като тяхната систематизация е базирана на функциите и архитектурните им особености.
3. Използван е интердисциплинарен метод на изследване, като нумизматичните данни и свързаните с тях наблюдения са подкрепени от разнородни изворови сведения, с данни от сродни исторически дисциплини.
4. Храмовите съоръжения са изследвани не само като архитектурни паметници, но и като такива, допълващи представата ни за официалните и локални религиозни култове.
5. Направен е опит за определяне на някои специфични особености, свързани с архитектурните паметници, представяни върху монетите на градските управи в Долна Мизия и Тракия.
6. В дисертацията са включени и някои непознати досега нумизматични паметници, които обогатяват представите ни за съдържанието на бронзовото монетосечене през римската епоха в нашите земи.